

Νομικό Επαγγελματικό Απόρρητο (Legal Professional Privilege) στις έρευνες της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού της Ευρωπαϊκής Επιτροπής: Τα όρια και η εφαρμογή του σε εσωτερικούς νομικούς συμβούλους των επιχειρήσεων.

Στις 10 Νοεμβρίου 2025 δημοσιεύθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Επιτροπή) ένα Σημείωμα με τίτλο «*Legal professional privilege in competition law investigations: has the status of in-house lawyers changed?*»¹, στο πλαίσιο επίσημου εντύπου της Επιτροπής και σε συνάρτηση με την υπό εξέλιξη αναθεώρηση του Κανονισμού 1/2003². Η Επιτροπή στο εν λόγω Σημείωμα εξετάζει κατά πόσον από πλευράς ενωσιακού δικαίου το νομικό επαγγελματικό απόρρητο στις έρευνες δικαίου ανταγωνισμού θα πρέπει να επεκταθεί ώστε να καλύπτει και τους εσωτερικούς νομικούς συμβούλους των επιχειρήσεων. Το Σημείωμα έχει συνταχθεί από μέλη της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού της Επιτροπής διευκρινίζοντας ότι το περιεχόμενό του δεν προβάλλει την επίσημη θέση της Επιτροπής. Παρ' όλα αυτά, αποτελεί ένα σημαντικό έγγραφο πολιτικής που αποτυπώνει τις απόψεις μελών της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού της Επιτροπής επί του ζητήματος.

Σύμφωνα με το Σημείωμα δεν υπάρχει επιτακτική νομική ή πολιτική βάση για την επέκταση του νομικού επαγγελματικού απορρήτου στους εσωτερικούς νομικούς συμβούλους, καθώς τα επιχειρήματα που προβάλλονται υπέρ μιας τέτοιας επέκτασης δεν θεωρούνται πειστικά, ενώ παράλληλα μια τέτοια αλλαγή θα μπορούσε ακόμη και να καθυστερήσει και να επηρεάσει δυσμενώς τις έρευνες δικαίου ανταγωνισμού.

Η αυστηρή αυτή προσέγγιση δημιουργεί διάφορους προβληματισμούς, οι οποίοι παρουσιάζονται κατωτέρω.

1. Τι ορίζεται ως Νομικό Επαγγελματικό Απόρρητο στο Ενωσιακό Δίκαιο

Το νομικό επαγγελματικό απόρρητο σύμφωνα με το ενωσιακό δίκαιο παρέχει προστασία κατά της υποχρεωτικής γνωστοποίησης πληροφοριών στο πλαίσιο δικαστικών διαδικασιών ή της άσκησης ανακριτικών/ερευνητικών εξουσιών από την Επιτροπή. Πρόκειται για στενά οριοθετημένη προστασία, η οποία εφαρμόζεται αποκλειστικά σε επικοινωνίες με ή σε νομικές συμβουλές που παρέχονται από ανεξάρτητους δικηγόρους, οι οποίοι είναι κατάλληλα καταρτισμένοι και εγγεγραμμένοι ως δικηγόροι σε κράτος του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου - EU – EEA Qualified Lawyer).

Ο ορισμός του νομικού επαγγελματικού απορρήτου δεν περιλαμβάνεται ρητά σε ενωσιακή νομοθεσία, αλλά έχει διαμορφωθεί μέσα από τη νομολογία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), ιδίως στο πλαίσιο υποχρέωσης παροχής πρόσβασης, προσκόμισης ή κατάσχεσης εγγράφων σε έρευνες δικαίου ανταγωνισμού της

¹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Σημείωμα (Policy Brief) «Legal professional privilege in competition law investigations: has the status of in-house lawyers changed?», 10 Νοεμβρίου 2025, διαθέσιμο στο https://competition-policy.ec.europa.eu/brief_on_LPP_2025-1.pdf

² Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1/2003 του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 2002, για την εφαρμογή των κανόνων ανταγωνισμού που προβλέπονται στα άρθρα 81 και 82 της συνθήκης.

Επιτροπής. Πιο συγκεκριμένα, οι κατηγορίες εγγράφων που καλύπτονται από το νομικό επαγγελματικό απόρρητο, όπως αυτές αναγνωρίζονται από τη νομολογία των δικαστηρίων της ΕΕ³, είναι οι εξής:

(i) γραπτές επικοινωνίες που ανταλλάσσονται μεταξύ ενός πελάτη και του ανεξάρτητου, EU-EEA qualified δικηγόρου του, για σκοπούς άσκησης των δικαιωμάτων άμυνας του πελάτη,

(ii) έγγραφα που κυκλοφορούν εντός μιας επιχείρησης και τα οποία δεν κάνουν τίποτε περισσότερο από το να αναπαράγουν το κείμενο ή το περιεχόμενο των εν λόγω επικοινωνιών, και

(iii) προπαρασκευαστικά έγγραφα που έχουν δημιουργηθεί αποκλειστικά με σκοπό τη λήψη νομικής συμβουλής από ανεξάρτητο, EU-EEA qualified δικηγόρο στο πλαίσιο της άσκησης των δικαιωμάτων άμυνας.

Δεν προστατεύονται επικοινωνίες των εσωτερικών νομικών συμβούλων με εξωτερικούς συμβούλους που δεν είναι EU-EEA qualified νομικοί, ούτε εσωτερικές επικοινωνίες μεταξύ στελεχών εταιριών ή και με μη νομικούς εξωτερικούς συμβούλους που δεν έχουν συνταχθεί με σκοπό τη επικοινωνία με εξωτερικό δικηγόρο, έστω και αν μεταγενέστερα αποτελέσουν μέρος τέτοιας επικοινωνίας.

Πιο συγκεκριμένα, στη υπόθεση Akzo Nobel Chemicals και Akcros Chemicals κατά Επιτροπής,⁴ το ΔΕΚ επικεντρώθηκε ειδικά στην απαίτηση οι δικηγόροι να διαθέτουν πλήρη ανεξαρτησία, προκειμένου οι νομικές τους συμβουλές και οι επικοινωνίες τους να καλύπτονται από το νομικό επαγγελματικό απόρρητο, κρίνοντας ειδικότερα ότι ένας εσωτερικός νομικός σύμβουλος δεν μπορεί, ανεξαρτήτως των εγγυήσεων που απολαμβάνει κατά την άσκηση του επαγγέλματός του, να εξομοιωθεί με εξωτερικό δικηγόρο, διότι κατέχει τη θέση μισθωτού, η οποία εκ φύσεως δεν του επιτρέπει να αγνοεί τις εμπορικές στρατηγικές που επιδιώκει ο εργοδότης του και, ως εκ τούτου, επηρεάζει την ικανότητά του να ασκεί το επάγγελμά του με πλήρη ανεξαρτησία.

2. Ανάγκη για Αλλαγή της Προσέγγισης της Επιτροπής

Στο πλαίσιο της αξιολόγησης του Κανονισμού 1/2003, η οποία ολοκληρώθηκε τον Σεπτέμβριο του 2024, επαναφέρθηκε το ζήτημα της έκτασης του νομικού επαγγελματικού απορρήτου, ιδίως υπό το πρίσμα της εξέλιξης της σχετικής νομολογίας των ευρωπαϊκών δικαστηρίων.

Η νομολογία Akzo μπορεί να θεωρηθεί παρωχημένη. Πιο συγκεκριμένα, με την απόφαση *Orde van Vlaamse Balies and Others*⁵, το Δικαστήριο της ΕΕ (ΔΕΕ) διευκρίνισε ότι το νομικό επαγγελματικό απόρρητο εφαρμόζεται στη νομική συμβουλή εν γένει – συμπεριλαμβανομένης της κανονιστικής ή εμπορικής συμβουλής – και δεν περιορίζεται αποκλειστικά σε συμβουλές που παρέχονται στο πλαίσιο της άσκησης των δικαιωμάτων άμυνας σε δικαστικές διαδικασίες. Παρότι η υπόθεση αυτή αφορούσε τον τομέα της φορολογίας, η αρχή που διατυπώνεται έχει γενική εφαρμογή και θα έπρεπε, κατ' αρχήν, να ισχύει και στο πεδίο του δικαίου ανταγωνισμού.

Ειδικότερα, το ΔΕΕ στην ανωτέρω υπόθεση ερμηνεύοντας το άρθρο 7 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, έκρινε ότι η προστασία της εμπιστευτικότητας της επικοινωνίας δικηγόρου–εντολέα καλύπτει όχι μόνο τη δραστηριότητα της άμυνας αλλά και τη νομική συμβουλή, ότι η εμπιστευτικότητα διασφαλίζεται τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς την ίδια την ύπαρξη της συμβουλής, και ότι όποιος απευθύνεται σε δικηγόρο μπορεί ευλόγως να αναμένει ότι η επικοινωνία αυτή είναι ιδιωτική και εμπιστευτική. Η νομολογία αυτή ευθυγραμμίζεται με το άρθρο 8 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), όπως έχει ερμηνευθεί επανειλημμένα από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ),

³ Υπόθεση C-155/79 - AM & S κατά Επιτροπής, Απόφαση του Δικαστηρίου της 18ης Μαΐου 1982, Υπόθεση T-30/89 - Hilti κατά Επιτροπής, Απόφαση του Πρωτοδικείου της 12ης Δεκεμβρίου 1991, Συνεκδικασθείσες υποθέσεις T-125/03 και T-253/03 - Akzo Nobel Chemicals και Akcros Chemicals κατά Επιτροπής, Απόφαση του Πρωτοδικείου της 17ης Σεπτεμβρίου 2007.

⁴ Υπόθεση C-550/07 P - Akzo Nobel Chemicals και Akcros Chemicals κατά Επιτροπής, Απόφαση του Δικαστηρίου της 14ης Σεπτεμβρίου 2010.

⁵ Υπόθεση C-694/20 - Orde van Vlaamse Balies κ.λπ., Απόφαση της 8 Δεκεμβρίου 2022.

το οποίο αναγνωρίζει προνομιακό καθεστώς εμπιστευτικότητας σε κάθε μορφή επικοινωνίας μεταξύ δικηγόρου και πελάτη, ανεξαρτήτως σκοπού.

3. Η Προσέγγιση της Γενικής Διεύθυνσης Ανταγωνισμού μέσω του Σημειώματος

Το Σημείωμα φαίνεται να επιδιώκει τουλάχιστον την κατοχύρωση της Akzo, αν όχι την αποδυνάμωση περαιτέρω του legal professional privilege, και οπωσδήποτε τη αποφυγή διεύρυνσης που μια ερμηνεία της Orde van Vlaamse Balies, που εστιάζει στην φύση της συμβουλής, θα μπορούσε να επιφέρει.

Στο Σημείωμα αναπτύσσονται οι λόγοι για τους οποίους τα επιχειρήματα υπέρ της επέκτασης του νομικού επαγγελματικού απορρήτου στους εσωτερικούς νομικούς συμβούλους θεωρούνται μη πειστικά καταλήγοντας ότι μια τέτοια επέκταση θα ήταν εσφαλμένη.

Κατ' αρχάς, επισημαίνεται ότι δεν υφίσταται σαφής τάση σε επίπεδο κρατών μελών υπέρ της αναγνώρισης νομικού επαγγελματικού απορρήτου για εσωτερικούς νομικούς συμβούλους στις έρευνες δικαίου ανταγωνισμού, δεδομένου ότι μόνο πέντε κράτη μέλη (Ιρλανδία, Βέλγιο, Ουγγαρία, Ολλανδία και Πορτογαλία) αναγνωρίζουν κάποια μορφή σχετικής προστασίας, ενώ η πλειονότητα των κρατών μελών την αποκλείει ρητά ή στηρίζεται στις αρχές που διατυπώθηκαν στην απόφαση Akzo (όπως η Ελλάδα⁶). Περαιτέρω, τονίζεται ότι, σε κάθε περίπτωση, οι εξελίξεις σε εθνικό επίπεδο δεν είναι καθοριστικές για τον προσδιορισμό του πεδίου εφαρμογής του νομικού επαγγελματικού απορρήτου σε ενωσιακό επίπεδο, το οποίο εδράζεται στην πάγια αρχή της νομολογίας Akzo ότι η σχέση εξαρτημένης εργασίας αποκλείει την απαιτούμενη πλήρη ανεξαρτησία του δικηγόρου.

Περαιτέρω, στο Σημείωμα απορρίπτεται επίσης το επιχείρημα ότι το καθεστώς αυτοαξιολόγησης (self assessment) συμμόρφωσης στο δίκαιο του ανταγωνισμού αυξάνει την ανάγκη προστασίας των εσωτερικών νομικών συμβούλων μέσω του νομικού επαγγελματικού απορρήτου ή ότι μια τέτοια προστασία θα ενίσχυε τη συμμόρφωση με το δίκαιο ανταγωνισμού. Υπενθυμίζεται ότι η απόφαση Akzo εκδόθηκε μετά την εισαγωγή του συστήματος αυτοαξιολόγησης και ότι το ΔΕΕ εξέτασε αλλά τελικώς απέρριψε παρόμοιους ισχυρισμούς. Σύμφωνα με το Σημείωμα όμως, η επέκταση του νομικού επαγγελματικού απορρήτου στους εσωτερικούς νομικούς συμβούλους θα μπορούσε να δυσχεράνει την αποτελεσματικότητα των ερευνών ανταγωνισμού, καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις κρίσιμα αποδεικτικά στοιχεία παραβάσεων εντοπίστηκαν σε εσωτερική νομική αλληλογραφία, η οποία δεν θα είχε αποκαλυφθεί αν καλυπτόταν από νομικό επαγγελματικό απόρρητο.

Επιπλέον, τονίζεται ότι μια τέτοια επέκταση θα καθιστούσε τις έρευνες πιο χρονοβόρες και επιβαρυντικές, δεδομένου ότι ο ρόλος των εσωτερικών νομικών συμβούλων δεν περιορίζεται πάντοτε στην παροχή καθαρής νομικής συμβουλής, αλλά συχνά περιλαμβάνει συμμετοχή σε ευρύτερες εσωτερικές επικοινωνίες επιχειρηματικού χαρακτήρα. Ο διαχωρισμός των επικοινωνιών που θα έπρεπε να καλύπτονται από το νομικό επαγγελματικό απόρρητο από εκείνες που δεν περιέχουν νομική συμβουλή θα ήταν πρακτικά δυσχερές και θα μπορούσε να επηρεάσει αρνητικά την ταχύτητα και την ποιότητα των ερευνών.

Τέλος, επισημαίνεται ότι, παρότι το Σημείωμα επικεντρώνεται αποκλειστικά στο ζήτημα της επέκτασης του νομικού επαγγελματικού απορρήτου στους εσωτερικούς νομικούς συμβούλους, αναγνωρίζει τις πρόσφατες αποφάσεις του ΔΕΕ – ιδίως την Orde van Vlaamse Balies and Others – οι οποίες διευκρινίζουν ότι το νομικό επαγγελματικό απόρρητο καλύπτει τη νομική συμβουλή εν γένει, συμπεριλαμβανομένης της κανονιστικής ή εμπορικής συμβουλής, και όχι μόνο συμβουλές που παρέχονται στο πλαίσιο άσκησης δικαιωμάτων άμυνας. Στο πλαίσιο αυτό, είναι αξιοσημείωτο ότι το Σημείωμα, περιγράφοντας γενικά το πεδίο εφαρμογής του νομικού επαγγελματικού απορρήτου, δεν αναφέρεται πλέον ρητά στην απαίτηση σύνδεσης της συμβουλής με τα δικαιώματα άμυνας, αλλά σε «*επικοινωνίες ή νομικές συμβουλές που παρέχονται από ανεξάρτητους, κατάλληλα καταρτισμένους στον ΕΟΧ δικηγόρους*».

⁶ Υπόθεση στην Ελληνική Επιτροπή Ανταγωνισμού 332/IV/2007, Πιλαφά Χ., Η προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας με έμμισθους δικηγόρους και η αποτελεσματική αντιμετώπιση των παραβάσεων του δικαίου ανταγωνισμού, ΔΕΕ 2011, 1008, Τζουγανάτος Δ., Δίκαιο ελεύθερου ανταγωνισμού, τ.2, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2020, σ. 47, υποσημ. 220.

4. Κριτική αποτίμηση

Η προσέγγιση που υιοθετείται στο Σημείωμα της Επιτροπής φαίνεται να μην συμβαδίζει με τη σύγχρονη νομολογία του ΔΕΕ ούτε με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, οι οποίες αναγνωρίζουν ότι η εμπιστευτικότητα της επικοινωνίας δικηγόρου–εντολέα καλύπτει τη νομική συμβουλή εν γένει, ανεξαρτήτως του αν αυτή παρέχεται στο πλαίσιο δικαστικής διαδικασίας ή προληπτικής συμβουλευτικής δραστηριότητας.

Περαιτέρω, το Σημείωμα συγχέει δύο διακριτές έννοιες: αφενός το νομικό επαγγελματικό απόρρητο των εξωτερικών δικηγόρων, το οποίο συνδέεται με τον θεσμικό τους ρόλο ως ανεξάρτητων συλλειτουργών της δικαιοσύνης, και αφετέρου την εμπιστευτικότητα των νομικών γνωμοδοτήσεων των εσωτερικών νομικών συμβούλων. Η σύγχρονη συζήτηση δεν επικεντρώνεται στην εξομίωση των εσωτερικών νομικών συμβούλων με τους εξωτερικούς δικηγόρους, αλλά στη θέσπιση ενός διακριτού, περιορισμένου και λειτουργικού πλαισίου εμπιστευτικότητας για τις εσωτερικές νομικές γνωμοδοτήσεις, το οποίο είναι αναγκαίο για την αποτελεσματική άσκηση καθηκόντων συμμόρφωσης σε ένα κανονιστικό περιβάλλον που βασίζεται στην πρόληψη και την αυτοαξιολόγηση.

Τέλος, η θέση ότι η αναγνώριση εμπιστευτικότητας στις νομικές γνωμοδοτήσεις των εσωτερικών νομικών συμβούλων θα υπονόμει την αποτελεσματικότητα των ερευνών ανταγωνισμού δεν λαμβάνει επαρκώς υπόψη τις πρακτικές λύσεις που έχουν αναπτυχθεί σε επίπεδο συγκριτικού δικαίου και δικαστικής πρακτικής, οι οποίες επιτρέπουν τη συνύπαρξη αποτελεσματικής συλλογής αποδεικτικών στοιχείων και σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Υπό το πρίσμα αυτό, η προσέγγιση του νομικού επαγγελματικού απορρήτου αποκλειστικά στη διάκριση εσωτερικών- εξωτερικών νομικών συμβούλων, ενδέχεται, μακροπρόθεσμα, να αποδυναμώσει – και όχι να ενισχύσει – τον στόχο της ουσιαστικής συμμόρφωσης και της αποτελεσματικής επιβολής του δικαίου ανταγωνισμού.

Σημειωτέον δε ότι το ΣτΕ έχει κρίνει ότι η εντολή έρευνας είναι αυτοτελώς προσβλητέα πράξη δεδομένου ότι αναπτύσσει έννομες συνέπειες.⁷ Παρόμοια, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η απόφαση αρχής ανταγωνισμού που απορρίπτει αντίρρηση ότι έγγραφο είναι εκ των προστατευόμενων εγγράφων αναπτύσσει εν δυνάμει αρνητικές έννομες συνέπειες, οπότε νομιμοποιείται η προσβολή της.

5. Πρακτικές Επιπτώσεις

Το νομικό επαγγελματικό απόρρητο έχει καθοριστική σημασία στις έρευνες δικαίου ανταγωνισμού της Επιτροπής, καθώς τα έγγραφα που καλύπτονται από αυτό δεν επιτρέπεται να κοινοποιούνται ούτε στο πλαίσιο αιτημάτων παροχής πληροφοριών ούτε κατά τη διάρκεια αιφνιδιαστικών ελέγχων (dawn raids). Δεδομένου ότι οι έλεγχοι αυτοί είναι συχνά ιδιαίτερα πιεστικοί και το καθεστώς προστασίας εγγράφων μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο άμεσης αντιπαράθεσης με τις ερευνητικές αρχές, η έγκαιρη και ορθή οργάνωση των κρίσιμων εγγράφων είναι κρίσιμη, δεδομένου ότι η προστασία του νομικού επαγγελματικού απορρήτου φαίνεται – προς το παρόν τουλάχιστον - να μην επεκτείνεται στους εσωτερικούς νομικούς συμβούλους των επιχειρήσεων.

Συνεπώς, οι επιχειρήσεις θα πρέπει να διασφαλίζουν ότι τα έγγραφα που προορίζονται να καλυφθούν από νομικό επαγγελματικό απόρρητο επισημαίνονται σαφώς ως «απόρρητα και εμπιστευτικά», τηρούνται διακριτά και συνοδεύονται από επαρκή αιτιολόγηση της σχετικής κατηγοριοποίησης. Ιδίως για ευαίσθητη νομική συμβουλή, συνιστάται η ανάθεση σε εξωτερικούς δικηγόρους με δικαίωμα άσκησης επαγγέλματος εντός ΕΟΧ, με ρητή αναφορά ότι ζητείται νομική συμβουλή και περιορισμένη εσωτερική κυκλοφορία. Ακόμα, σε περίπτωση αιφνιδιαστικών ελέγχων της εκάστοτε Επιτροπής Ανταγωνισμού, είναι κρίσιμο να υφίσταται διαδικασία για τη διαχείριση των εγγράφων που καλύπτονται ή όχι από το νομικό επαγγελματικό απόρρητο, ώστε να διασφαλίζεται αποτελεσματικά η προστασία των δικαιωμάτων άμυνας.

⁷ ΣτΕ 923/2023 Τμ. Στ'.